

אוניברסיטת חל-אביב א"ת

צומת המזרח התיכון

מרכז משה דיין ללימודי
המזרח התיכון ואפריקה

עורכים: ד"ר הראל חורב, ד"ר מירה צורף כרך 3, גיליון מס' 9, 6 באוגוסט 2013

תהליכי מעבר מהפכניים במדינות ערב: המקרה התוניסאי

ד"ר דניאל זיסנויין

האירועים במצרים בעקבות הדחתו של הנשיא מוחמד מורסי, רחוקים עדיין מסיום. אולם, כבר בשלב זה ברור כי תהליך המעבר ממשטר דיקטטורי למערכת פוליטית פלורליסטית ודמוקרטית ספג מהלומה קשה. ההתערבות המחודשת של כוחות הצבא בחיים הפוליטיים אינה מבשרת טובות באשר לסיכוי לקדם חיים פוליטיים דמוקרטיים במצרים. כבר כעת נשמעים קולות שונים בקרב פרשנים אודות הכישלון של מהפכת 2011 במצרים כמו גם במדינות אחרות במזרח התיכון, המצויות בשלב זה או אחר של תהליך מעבר ועיצוב מערכת פוליטית חדשה בעקבות המהפכות שהתרחשו בהן. אכן, תהליכי בנייתן של מערכות פוליטיות דמוקרטיות בעקבות שינוי מהפכני והיעדר מסורת דמוקרטית הינם קשים ומאתגרים. קשה להצביע ולו על מדינה אחת במרחב הערבי אשר הגיעה למיצוי מלא של המאמצים בכוון זה.

באופן אירוני, בדיוק בשבוע בו הודח מורסי מהשלטון, החלה האסיפה הלאומית הנבחרת בתוניסיה לדון בטיוטת חוקה חדשה. עבור תוניסיה, המדינה הראשונה בה פרץ האביב הערבי בדצמבר 2010 ושהפכה למקור השראה למדינות נוספות, מדובר בציון דרך משמעותי. תהליך המעבר ממשטר דיקטטורי לעבר אופק דמוקרטי יותר במדינה זאת אמנם היה עד עתה קשה מכפי ששיערו רבים, ומוקדם עדיין להעריך כיצד יסתיים. אולם, תוניסיה הצליחה להגיע לשלב, אשר בעת כתיבת שורות אלה, נראה כמעט בלתי אפשרי במצרים. על רקע הניסיונות של גורמים בקהילה הבינלאומית לקדם את תהליכי המעבר במצרים, ניתן להפיק כמה לקחים מהמקרה התוניסאי. בהקשר כללי יותר ניתן גם לראות כיצד, ואם בכלל, ניתן לקדם תהליכי מעבר פוליטיים במדינות מזרח תיכוניות בהן הודחו שליטים אוטוריטריים, ובאילו תנאים אפשר יהיה לשוב ולשלב מפלגות אסלאמיות בחיים הפוליטיים. במקביל לכך עולה החשש שבניגוד לשנת 2011, בה תוניסיה שימשה מקור השראה למצרים, יתהפכו כעת היוצרות והמקרה המצרי ידרבן גורמים שונים בתוניסיה לנסות לפעול באופן דומה לזה שהתרחש במצרים ובכך לפגוע אנושות בתהליך המעבר במדינה.

ההשוואה בין תוניסיה למצרים אינה לכאורה במקומה. ממדיה הגיאוגרפיים של תוניסיה קטנים בהרבה מאלה של מצרים. אוכלוסייתה - עשרה וחצי מיליון תושבים - מצומצמת אף היא בהשוואה ל-82 המיליונים במצרים. לתוניסיה מאפיינים המייחדים אותה מן המקרה המצרי ובכלל אלה הומוגניות חברתית רבה יותר, נתוני אוריינות גבוהים ושוויון מגדרי מרשים וחרג ביחס למדינות ערביות אחרות. תוניסיה שרויה במשבר כלכלי עמוק מאז הדחתו של זיין אל-עבידין בן עלי בראשית 2011. אך המשבר שם, קשה ככל שיהא, אינו כה חמור בהשוואה למצרים.

ישנן נקודות דמיון רבות בין שתי המדינות, בעיקר במישור הפוליטי. בבחירות שהתקיימו לאחר המהפכה (אוקטובר 2011) עלתה בתוניסיה מפלגה אסלאמית, **אל-נהדה** לשלטון, אך יש להבחין בינה לבין תנועת האחים המוסלמים במצרים. ראשית, אין קשר ממוסד בין שתי התנועות. יש להן מקורות השראה משותפים בתורתו של חסן אל-בנא, מייסד 'האחים', אך הן פועלות בסביבות פוליטיות שונות מאוד זו מזו. **אל-נהדה** מציגה את עצמה כמפלגה שמרנית מתונה עם אוריינטציה דתית. באופן רשמי היא נמנעת מלהפוך את הקמתה של מדינת הלכה אסלאמית ליעדה המרכזי, וזאת בשונה מ'האחים' במצרים. התנועה הצהירה פעמים רבות על מחויבותה לדמוקרטיה ופעלה, ללא הצלחה, להרגעת יריביה כי היא איננה מאיימת על צביונה המיוחד של החברה התוניסאית. **אל-נהדה**, בשונה מ'האחים' במצרים לא השיגה רוב מוחץ באסיפה הלאומית שנבחרה ונאלצה לכוון קואליציה עם שתי מפלגות מרכז-שמאל חילוניות: מפלגת הקונגרס למען הרפובליקה בהנהגת פעיל זכויות האדם הוותיק מונסף מרזוקי (שנתמנה לנשיא המדינה) ומפלגת **אל-תכתול**, הפורום הדמוקרטי לעבודה ולחירות. במסגרת קואליציה זו, קיימה המפלגה האסלאמית דיאלוג מתמשך עם יריבותיה. היא נמנעה מהדרת תנועות שקראו תגר על מעמדה והתאמצה לטפח הסכמות לאומיות רחבות בסוגיות, כגון מעמד הדת במדינה ושילובן של נשים בחברה.

אין ספק כי מנהיגי **אל-נהדה** היו מבכרים שלא להיקלע למציאות פוליטית כזאת. אולם בלית ברירה הסתגלו לתנאים החדשים ואף גילו כי הם יכולים לנצל את הנסיבות לטובתם. המנהיג המרכזי של **אל-נהדה**, רשיד אל-ע'נושי, נוהג להדגיש את הצורך בדיאלוג בין המפלגות בתוניסיה כתנאי להצלחת תהליך המעבר במדינה. מסר זה התחדד עוד יותר בשבועות האחרונים, מאז שפרצו האירועים במצרים. ע'נושי וכן מנהיגי מפלגות חילוניות שבו והצהירו כי הסיכוי שאירועי המחאה במצרים יחזרו על עצמם בתוניסיה קלוש בשל המציאות הפוליטית השונה. מנהיגי **אל-נהדה** שבו והדגישו את רצונם בדיאלוג עם כלל המגזרים בחברה. 'האחים' במצרים, לעומת זאת, לא גילו כל עניין בהושטת יד לעבר זרמים פוליטיים אחרים וגם לא נאלצו לעשות זאת על מנת להבטיח את שרידותם הפוליטית. המציאות האלקטורלית חייבה את **אל-נהדה** לשתף פעולה עם גורמים אחרים, גם אם ראשיה טוענים שהיו עושים זאת ממילא. נראה אפוא כי תנאי מרכזי לקיומו של תהליך מעבר יציב ובריא בעקבות מהפכה הוא שיתופם של גורמים רבים ככל האפשר בו.

הבדל מרכזי נוסף בין תוניסיה לבין מצרים הוא מעמד הצבא במדינה ובתרבות הפוליטית. הצבא בתוניסיה שומר מסורתית על מרחק מהחיים הפוליטיים ונמנע מלהתערב בהם, לרבות בשנים האחרונות. הוא קטן בהשוואה לצבא המצרי וחסר את ההשפעה החברתית והכלכלית שיש לאחרון על החברה. צמצום השפעתם של כוחות הביטחון על החיים הציבוריים בתוניסיה איפשר

לגורמים אזרחיים מגוונים לתפוס את מקומם בזירה הפוליטית המתהווה. אי לכך, קשה להניח שהצבא יתערב בתהליכים הפוליטיים.

לקח אחר הבולט על רקע ההתפתחויות בתוניסיה בשנתיים האחרונות הוא הצורך בפשרה. בדיונים הסוערים על גיבוש טיוטת חוקה בתוניסיה נאלצו מפלגות שונות ובכלל זה **אל-נהדה**, להתפשר ולהציג עמדות מתונות אשר לא פעם עמדו בסתירה לעקרונותיהן. ייתכן והמסורת הפוליטית התוניסאית, שבאופן היסטורי קידשה את היציבות ונרתעה ממאבקים אלימים, סייעה לקבע דפוס זה. מכל מקום, נכונותה של **אל-נהדה** לסגת במהלך הדיונים מאזכור השריעה האסלאמית בטיוטת החוקה היא דוגמא לגמישות ההכרחית על מנת לקדם תהליכי מעבר אלה.

ועל אף הנאמר לעיל, תוניסיה טרם הגיעה אל המנוחה והנחלה. על תהליך המעבר שם מאפיל בכל זאת קיטוב בין **אל-נהדה** למפלגות החילוניות. בחודשים האחרונים הגיע קיטוב זה עד כדי קרבות רחוב ואף רציחתם של שוכרי בלעיד, מנהיג מפלגת השמאל, החזית העממית, שנרצח בחודש פברואר, ושל מוחמד ברהמי, אף הוא איש שמאל, שנרצח בסוף חודש יולי. רצח פוליטי בתוניסיה נחשב לתופעה חריגה ולכן הזעזוע הציבורי בעקבותיו היה גדול. גם הדין הראשון בטיוטת החוקה שהוזכר לעיל התדרדר לכאוס מוחלט, כאשר חברי אופוזיציה מחו נגד סעיפים שונים המופיעים בה כגון: מעמד מערכת המשפט, סמכויות הנשיא ובמיוחד סעיף 141 הקובע כי האסלאם היא דת המדינה. למתנגדי **אל-נהדה** ספיקות גדולים באשר למחויבות התנועה לדמוקרטיה. הם מעלים (בצדק מבחינתם) שאלות באשר ליעדי **אל-נהדה** בטווח הארוך וחושדים כי מעבר לדיבורים אודות החתירה לקונסנזוס ולשיתוף פעולה בין מפלגתי מסתתר רצון לכוון בתוניסיה מדינת הלכה אסלאמית שתחתור תחת צביונה החברתי-מיגדרי המיוחד (כמו מעמד הנשים במדינה) ותרבותה הפוליטית המתונה. ראשי **אל-נהדה** אינם מצליחים לעורר אמון בקרב מתנגדיהם, אשר טוענים כי כל הצהרותיהם בדבר תמיכתם בדמוקרטיה איננה אלא אחיזת עיניים שנועדה להטעות את הציבור. ניתן לומר כי גם אם יש צדק בדבריהם, השכילה **אל-נהדה** עד כה להפגין גמישות פוליטית מרשימה ששירתה אותה עד לא מכבר בהצלחה.

בתוך כך מנסות בשבועות האחרונים כמה קבוצות אופוזיציה להעתיק את דפוסי המחאה אשר התפרצו ברחובות קהיר לשדרות המרכזיות של תוניס הבירה. קבוצת פעילים ללא שיוך מפלגתי בשם "תמרוד" (שם זהה לקבוצה במצרים שיזמה את המחאה שהובילה להדחתו של מורסי), אשר לא פעלה קודם לכן בפוליטיקה התוניסאית, יזמה עצומה הקוראת להפלת שלטונה של **אל-נהדה** ומנסה לארגן, יחד עם החזית העממית הפגנות מחאה בדומה למודל המצרי. האיגודים המקצועיים, המהווים גורם חשוב בחברה, הצטרפו אף הם לקריאה זו, אך נמנעו מלדרוש את פיזור הפרלמנט והותירו סיכוי להמשך התהליך הפוליטי. עם זאת, מאמץ זה לא הבשיל עד כה לגל מחאה מאיים ונראה כי רוב הציבור, גם אם אינו שבע רצון מהתנהלות הממשלה בראשות **אל-נהדה**, נרתע מפעולות אלימות וקיצוניות. רבים גורסים כי על אף האתגרים הרבים בפניהן ניצבת תוניסיה, מוטב לה להימנע מאימוץ דגם המחאה המצרי אם היא חפצה למצות את תהליך השינוי במדינה. הצהרותיהם של גורמים שונים בתוניסיה עד עתה, והעובדה שהציבור מוסיף להביע אמון מסויג ביכולת של המערכת הפוליטית לסיים בהצלחה את תהליך השינוי, כמו גם הריחוק של כוחות הצבא מהחיים הפוליטיים, מעידים כי רובם דבקים לפי שעה במסר זה.